

Iz prigodnog ekspozea prilikom odbrane doktorske disertacije

PRIRODA PORODIČNOG ODGOJNOG UZORA KOD BOŠNJAKA

Potka ovakvoj znanstvenoj preokupiranosti i snaga istraživanja u realiziranju projekta potekli su iz nutrine mog bića koje je i samo slutilo, potom tražilo i onda jačalo uporišta u sebi. U toku znanstvenog impostiranja istraživačkog problema, referentnim znanostima definiram pedagogiju, psihologiju, sociologiju, ali posežem i za uvidima koje osigurava teologija. Nemoguće je reći gdje u istraživanju porodičnog odgojnog uzora počinje jednom znanošću inspiriran pristup a završava se pristup orijentiran drugom znanošću. Odabrani pristup problemu istraživanja iziskivao je hrabrost, izvjestan senzibilitet, jer nadnesenost nad zapitanošću kulture kojoj i sami pripadate, porodičnog odgoja čiji ste aktivni sudionik, budi zbunjujuća, ponekad i sukobljena osjećanja. Snažan poriv da o kulturi kojoj pripadate najusredsređenije promišljate uputiće vas upravo ka porodici, od kvaliteta čije posredničke uloge zavisi društveno-kulturni kontinuitet, stabilnost pa i opstanak svake zajednice.⁹⁴ Ovakav pristup istraživanju prirode odgojnog uzora u bošnjačkoj porodici treba razumijevati kao nagovještaj senzibiliteta za čitav niz pedagoških problema koji zahtijevaju interdisciplinarna istraživanja koja nadilaze bilo koju pojedinačnu disciplinu.

Preferiram odgoj u porodici usmjeren ka sadržajnom odgojnom cilju koji polazi od pretpostavke da svaka grupa (porodica, politička zajednica, profesionalna grupa, vjerska zajednica, narod) ima temeljne orijentirajuće kvalitete koji joj osiguravaju povezanost i postojanje. To su tzv. sadržajne vrijednosti ili iznutra proizvedene sklonosti ka određenim idealima. (Nužno je razlikovati sadržajni odgojni cilj od formalnog odgojnog cilja koji predstavlja stav da svaki pojedinac mora pronaći svoje vrijednosti, za što je mjerilo prosudba vlastitog razuma. Skepsa ima prednost pred uvjerenjem, kritika pred ljubavlju, znanstvena usmjerenost pred svjetonatorskom opredjeljenošću.)⁹⁵ Otud su temeljni orijentiri u pokušaju stjecanja uvida u prirodu porodičnog odgojnog uzora-karakter tradicijskih vrijednosti koje uzor svojom osobom svjedoči, uz definiranje kvaliteta interpretacije znakova vremena relevantnih u procesu profiliranja porodičnog odgoja. U toku istraživanja nisu bile rijetke sugestije da termin tradicijske vrijednosti supstituiram terminom 'temeljne vrijednosti'. U početku sam 'branila' svoj izbor objašnjavajući strogu razliku između pojmova tradicijskog i tradicionalističkog smještajući je na ravan eficientnog i deficijentnog odnosa prema tradiciji. Dešavalo se da i kod onih koji uočavaju razliku između tradicije i tradicionalizma, pojam tradicije bude nekorektno shvaćen i

⁹⁴ "Ako se mladi ne odgoje tako da steknu sposobnost razumijevanja, osjećanja i djelovanja u svijetu neke kulture, to ne znači samo postići bijedne pedagoške rezultate nego i stvoriti rizik otuđenja, prkosa i praktične nekompetentnosti. A sve to podriiva vitalnost kulture." Jerome Bruner, *Kultura obrazovanja*, Zagreb, 200, str. 97.

⁹⁵ Prema Slavko A. Snój, *Vrednote i norme nekad i danas*, časopis *Kateheza*, br. 2, Zagreb, 1996., str. 102.

upotrijebljen. Tad pojam tradicije biva shvaćen u smislu koji je uobičajen za svakodnevni govor. A ovaj govor poriče ili ignorira Apsolutno i bezgranično vjeruje u neograničeni progres.⁹⁶

Osjetljivost za vrijeme, karakter interpretacije i odjeka signifikantnog u određenom vremenu uveliko profiliraju odgojni uzor u porodici. Splet historijskih tokova, onih tokova u kojima dominiraju ili se smjenjuju različiti ekonomski odnosi, politički konteksti i u njima eventualno prisutne političke prekretnice, reflektira se u životu porodice. Rekonstruiranje odgojne atmosfere u bošnjačkoj porodici u prošlosti, najekspresivniju rezonancu vremena pružilo je 1878. godine kad je Bosna i Hercegovina Berlinskim kongresom okupirana od Austro-Ugarske.⁹⁷ Uzor koji su u tom vremenu roditelji ponudili mladoj osobi odisao je rezigniranošću, povlačenjem, gurajući mlade u nesnalaženje i inferioran položaj. Drugu krajnost predstavljaju roditelji koji su svom djetetu pružili primjer neselektivnog prijanjanja uz novo, čime su porekli svoje autentično biće.⁹⁸ Ono što se dešavalo u prošlosti sedimentirano je u bošnjačkom porodičnom iskustvu. Na tragu smo mu kad uočimo u bošnjačkoj porodici atmosferu sumnjičavosti, podozrenja prema drugom, ali i neselektivno prijanjane uz novo. Veoma je razuđen spektar reakcija ovovremenog Bošnjaka, a čija motiviranost je vezana za prošlost.

Temeljne koordinate ovog vremena, relevantne za porodični odgoj i prirodu njegovog uzora jesu: agnostički karakter naše civilizacije, pri čemu se agnosticizam danas uvriježio kao građanska svjetonazorska pristojnost; individualistička atomizacija sistema značenja što rezultira gubitkom uporišnih tačaka smisla; kompenziranje izgubljenog smisla suvremeno društvo konstruira prisilnim homogeniziranjem načina života, oblika trošenja u kojima prevladava materijalno i statusno prestižno, sve do homogeniziranja pojedinačnih i grupnih težnji; relativiziranje ponude, poput 'pijaca smisla' mlade upućuje na brza, često plitka prilagođavanja, što slabi sposobnost mlade sobe za cjelovitu identifikaciju; porodične funkcije nastoje se što više 'osloboditi' objektivnog moralnog tumačenja, prepuštajući se mjerilima neposrednog i relativnog prosuđivanja zasnovanim na čovjekovoj svijesti, npr. odvajanje seksualnosti od funkcije rađanja s namjerom da se apsolutizira zabavljački elemenat...

Nova etika (Hans Jonas i drugi) Kantov kategorički imperativ transformira u imperativ koji odgovara novom tipu ljudskog djelovanja nudeći etiku koja bi se koncentrirala na moralni kvalitet svakog trenutnog akta.⁹⁹

⁹⁶ Prema Rusmir Mahmutćehajić, S obratnice milenija, časopis Glasnik, br. 1-2, Sarajevo, 2000, str. 46. "Tradicija je u takvom tumačenju samo niži sadržaj ljudske povijesti i iskustva, koji je prevaziđen razvojem koji slijedi nakon njega. Njezini ostaci su samo još sticanjem različitih okolnosti, prije svega nedovoljnim razvojem, preživjeli, ali sigurno osuđeni na iščezavanje."

⁹⁷ "Prevrat 1878, kao smjena uprave i kao prodor oblika života nove civilizacije i kulture, zapadne i kršćanske, nasuprot orijentalnoj i islamskoj, za muslimansko stanovništvo predstavljalo je udar i potres, nesreću i kob, i opšti poremećaj njihovog psihičkog i društvenog bića. Pobjeđene muslimanske mase ovaj akt okupacije osjetile su sa svom gorčinom i neizvjesnošću mučne atmosfere, i svežinom iskrene mržnje, povlačeći se u svoje domove." Muhsin Rizvić, Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda, Sarajevo, 1990.

⁹⁸ "Pametniji studenti Oxforda ili Harvarda pokazuju daleko manje povjerenja u Zapad od moderniziranih muslimana koji su neko vrijeme žrtvovali sve na oltar modernizma, a koji se sada odjednom suočavaju s mogućnošću potpunog raspada svog idola. Ljudi koji su bili spremni da prodaju duše zbog ugledanja na Zapad imaju sada iznenađujuće pred očima nesumnjiv znak posrtanja zapadne civilizacije. Mora da je za njih taj prizor vrlo bolan." Sejjid H. Nasr, Zapadni svijet i njegovi izazovi islamu, prema: E. Karić, Kur'an u suvremenom dobu, Sarajevo, 1997.

⁹⁹ Kant: "Djeluj tako da i ti možeš htjeti da tvoja maksima postane opći zakon." transponiranje: "Djeluj tako da su učinci tvoga djelovanja podnošljivi s permanencijom pravog ljudskog života na Zemlji."

Dakle, roditelji svojom osobom svjedoče određeni kvalitet odnosa prema vremenu, a bivajući odgojnim uzorom nude i mladoj osobi orijentire u suočavanju sa ovovremenim.

Pedagoško-psihološko utemeljenje odgoja uzorom fokusirano je na identifikaciju kao dominirajući mehanizam porodične psihosocijalne interakcije. Emocionalna toplina porodice osigurava joj optimalan kontekstualni okvir. Emocionalna veza između djeteta i modela je pretpostavka identifikacijskom procesu: roditelj koji emocionalno ne prihvata dijete neće postići njegovu identifikaciju. Bihejvioristička pozadina objašnjenja odgoja uzorom posredstvom operantnog uvjetovanja u reduciranom značenju biva dovedena u pitanje učenjem o 'everenes-efektu' prema kojem potkrepljenje ne djeluje automatski već pretpostavlja 'uvid' ispitanika. Odnos prema uzoru je potpuno osobni odnos, slobodno zalaganje mlade osobe oko konkretnih vrijednosti.

Teorijski uvidi u problem ostvareni su metodom teorijskog elaboriranja problema oslonjenom na dedukciju kao logičko-metodološki metod i poslužili su ocrtavanju idealnotipskih konstrukcija odgojnog uzora u bošnjačkoj porodici. Uvid u odgojnu zbilju bošnjačke porodice ostvaren je empirijskim aspektom tretiranja problema: upotrijebljeno je polustrukturirano posmatranje na stratificiranom uzorku od 55 bošnjačkih porodica. Stratumi uzorka definirani su prema hipotetskim intervenirajućim varijablama relevantnim za prirodu istraživačkog problema. Kvalitativni fokusirani intervju primijenjen je kao put dobivanja iskaza bošnjačkih intelektualaca o problemu uzora u porodici, koji su sugovornicima prepoznati prema kriteriju respekta tradicijskog, kao i kompetentnog susretanja s ovovremenošću. Treći sloj empirijskog instrumentarija bili su mladi, različite hronogijske dobi, koji su kroz literarni diskurs projicirali odjeke odgojnog postojanja uzora u njihovim porodicama.

Sukus empirijskog uvida u prirodu odgojnog uzora koji živi u bošnjačkoj porodici izgledao bi:

Posmatrane vrijednosti¹⁰⁰ u svojoj biti su idealnotipske i predstavljaju prožimanje tradicijskog-utemeljenog na Objektivnim vrelima i interpretativnog-inspiriranog bošnjačkom kulturnom posebnosti, sa unutarporodičnom refleksijom ovovremenih poticaja, izazova pa i zastranjivanja.

Pretpostavljeni izvori varijabiliteta karaktera porodičnog uzora nisu izrazite intervenirajuće varijable. Rezultati istraživanja nagovještavaju postojanje izvjesnog diskontinuiteta u refleksiji živog tradicijskog u bošnjačku porodicu, što istraživanju priskrbljuje kvalitet eksploracijskog.

I estetika porodične svakodnevnice¹⁰¹ slijedi ovakav trag: Gdje su i prisutni parametri tradicijske kulture stanovanja to nije praćeno znanjem o njihovoj simboličkoj dimenziji, što

¹⁰⁰ Varijable porodičnog odgojnog uzora: Otvorenost prema znanju, Integrativno nasuprot instrumentalnom znanju, Živi inspirativni pristup Kur'anu, Prakticiranje islamskog, Podrška suvremenom formalnom obrazovanju, Odgojno bdijenje nad namjerom, 'Istrgnutost' iz sfere duhovnih vrijednosti, Tradicijske estetske vrijednosti bošnjačke kulture stanovanja, Razvijanje modela tolerancije u socijalnom življenju, Emotivne posebnosti bošnjačke porodice, Odgoj senzibiliteta prema prirodi, Posebnost islama: prožetost 'svetog' i 'profanog', Preferencija inspiriranosti bošnjačkom kulturom.

¹⁰¹ Tradicijske estetske vrijednosti bošnjačke kulture stanovanja. Indikatori: visoki standardi higijene- osoba, kuće, avlije..., ljetna kuhinja (mutvak) u dvorištu, bijelo okrečeni zidovi kuće, zastrti podovi, obavezno skidanje obuće pred vratima, starinski namještaj u kući, kuća ukrašena vezom (npr. jagije sa sećijskim jastucima), porodični objed za zajedničkom sofrom, starinske vrste cvijeća u avliji, na balkonu... Razine kontinuuma: 1. Bez elemenata tradicijske kulture stanovanja
2. Prisustvo pokojeg elementa
3. Njegovanje tradicijskog u kulturi stanovanja.

sluti ka deficijentnom odnosu bošnjačke porodice prema svojoj tradiciji. Ipak u estetici porodične svakodnevnice uočljive su dvije pojave:

a) Snažni uplivi osobenog bošnjačkog u islamsko, o čemu svjedoči među Bošnjacima razvijena humanizirana arhitektura, fino podređena potrebama i mjeri čovjeka u kojoj su zadovoljeni kriteriji funkcionalnosti, sklada s prirodom, te oslušnute duhovne i estetske potrebe.

b) Svojevrsan 'romantičarski' emotivni eho islamskog među Bošnjacima, npr. orijetalnog načina odijevanja, što dokumentiraju likovna ostvarenja travničkog slikara, rahmetli Muhameda Kulenovića, komuniste po uvjerenju, koji je posvjedočio preokupiranost portretima iz muslimanske sredine u vremenu pred Drugi svjetski rat. Kao prilog interpretiranju ovakve pojave u pomoć 'prizivam' pjesnički izraz Hadžema Hajdarevića o 'pritajenoj poetici potisnute biti bošnjačkog bića'.

Živi inspirativni pristup Kur'anu i prakticiranje islamskog u funkciji duhovnog rasta osobe¹⁰² nisu izrazito prisutne vrijednosti u porodičnom odgojnom uzoru, što u porodičnoj stvarnosti uspostavlja (već na teorijskoj ravni uočenu) distinkciju između tradicijskog i tradicionalističkog. I tamo gdje se događa nedovoljno vitalna spoznaja svoje tradicije, pa i duhovna dezorijentiranost, ipak, niko se ne upinje da porekne islam kao sukus bošnjačkog identiteta. 'Pritajena poetika' potisnute biti bošnjačkog bića 'oslobađa se' kroz islamske običaje, sada doživljene prvenstveno kao izraze bošnjačke kulturne posebnosti. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da ovakvu odgojnu ponudu nalazimo u svim stratumima bošnjačke porodice. Jačina doživljaja islamskog praznika kao bošnjačkog kulturnog događaja toliko je stvarna, integrirajuća za porodicu, da predstavlja idealan odgojni prostor 'nadovezivanju' živog toka islamske tradicije. Iz toga proistječe potreba ozbiljnog promišljanja: Kako oživjeti islamsku tradiciju u bošnjačkom kulturom uređenom kontekstu?

Rezultati ovog istraživanja ilustriraju pozitivan stav bošnjačke porodice prema djetetovom formalnom obrazovanju¹⁰³, dok limitirajuću komponentu ovakvog stava predstavlja

¹⁰² Živi inspirativni pristup Kur'anu. Indikatori: roditelji uče iz Kur'ana, o Kur'anu, Njegovom tekstu i tumačenju se razmišlja i govori u kući, shvaćeno u Kur'anu tendira ka primjeni u svakodnevnom životu...

Razine kontinuuma: 1. Kur'an postoji u kući - stoji na najvišoj polici'

2. Uči se na arapskom (kao dova za umrle...)

3. Čita se prijevod Kur'ana

4. Pročitano u Kur'anu služi kao orijentir, vodič u životu

5. Spoznato u Kur'anu nadahnjuje za duhovne iskorake, rast u vjeri i životu.

Practiciranje islamskog. Indikatori: pozitivan odnos prema tradicijskoj formi islamskog obrazovanja (roditelji insistiraju na djetetovom pohađanju mekteba, aranžiranje svečanog odgojnog ambijenta pri polasku u mekteb, praćenje djetetovog napredovanja u mektebu, svečanost u kući kad dijete prouči hatmu...), prakticiranje islamskih dužnosti (klanjanje namaza, post, zekjat...), suzdržavanje od onog što je islamom zabranjeno (kur'anskim propisom zabranjene hrane, alkohola, negativan stav prema seksualnim slobodama...) ...

Razine kontinuuma: 1. Bez prakticiranja islamskog

2. Djelimično prakticiranje

3. Pridržavanje islamskih propisa u potpunosti

4. Practiciranje u funkciji duhovnog rasta u vjeri

¹⁰³ Podrška suvremenom formalnom obrazovanju. Indikatori: praćenje djetetovog napredovanja u školi, pomoć djetetu pri učenju, svečani ambijent na početku i završetku razreda, podrška djetetovim profesionalnim interesima, spremnost na žrtvu u iznalaženju mogućnosti za djetetovo školovanje...

Razine kontinuuma: 1. Sprečavanje djetetovog pohađanja škole

2. Dijete pohađa školu što nije praćeno posebnim roditeljskim interesom

3. Roditelji pokazuju temeljnu brigu za djetetovo školovanje ali izostaje bdijenje nad djetetovim profesionalnim interesima i poticaji u tom pravcu

nedovoljan senzibilitet pa i pedagoško neznanje o tome kako pratiti i poticati djetetovo školovanje. Ovakav rezultat ne korespondira sa rezultatima istraživanja provedenim do 90-ih godina o stavu bosanskomuslimanske porodice prema djetetovom pohađanju škole. Pozitivno pomjeranje stava bošnjačke porodice prema državnom obrazovanju u ovom vremenu inicira istraživanja putem kojih bi se uočili uzroci ovakve promjene i otkrile odlučujuće afektivno-kognitivne procjene koje su potakle transponiranje stava.

Mimo očekivanja (u smislu intervenirajuće varijable koja se odnosi na strukturu porodice) su rezultati ispitivanja kvaliteta znanja¹⁰⁴ koje promiče odgojni uzor u bošnjačkoj porodici. Struktura porodice utječe na dosezanje integrativne razine znanja. Nuklearna porodica se izdvaja kao prostor u kojem se njeguje primjenjivost znanja, dakle, znanje koje afektivno-konativno 'odjekuje' u osobi oplemenjujući je i inspirirajući na pozitivnu aktivnost. Bilo bi potrebno istražiti kvalitet odgojnih interakcija u porodici koje njeguju integrativnu dimenziju znanja.

Spregnutost nadahnutog islamskom tradicijom i njenim interpretativnim tokom nastalim u okviru bošnjačke kulture izrazito snažno, postojano i otporno pokazuje model tolerancije¹⁰⁵ koji bošnjačka porodica živi.

Da li će se dogoditi uplivavanje islamskog u svakodnevnicu uvjetovano je sredinskom pripadnošću porodice. Seosku porodicu karakterizira vjerovanje uokvireno obredima uz tipične uplive svetog u svakodnevno: Bismilla pri započinjanju nečeg što se doživljava važnim. U gradskoj porodici uzor je pozicioniran na dvjema ekstremnim tačkama kontinuuma: oni koji svjedoče preokupiranost profanim-bošnjačka recepcija 'suvremenog' i oni koji u svojoj osobi prožimaju sveto i svakodnevno-bošnjačka recepcija tradicijskog: npr. dova pri završetku objeda, dova za uspješnost nečeg važnog... Raspuklinu u odnosu Bošnjaka prema tradicijskom pokazuje prigradska porodica čiji uzor demonstrira izrazitu preokupiranost profanim i nizak stepen sraslosti svetog i svakodnevnog.

Razgovori s bošnjačkim intelektualcima su potvrdili odgojno prisustvo uzora u njihovim porodicama. Vrijeme odrastanja sugovornika korespondira sa onom etapom u razvoju bošnjačke porodice kad je ona uveliko predstavljala i produktivnu, ekonomsku zajednicu. Iz ove objektivne veze proistekla je porodična čvrstina i zajedništvo, tzv. koncentrični odgojni krugovi iz jednog centra. Dobiveni uvidi u vrijednosti, koji su odgojni uzori u porodicama mojih

4. Poticanje djetetovih interesnih aspiracija i školovanja uopće, uz spremnost i na žrtvu radi toga.

¹⁰⁴ Integrativno nasuprot instrumentalnom znanju. Indikatori: razgovorom i ukazivanjem iz saznanja se nastoji izvući moralna dimenzija, rješavanje konkretnog životnog problema animira pročitano i saznato kao i traženje informacija i iskustava koja će pomoći njegovom rješavanju, navika u porodici da se pažnja skreće ka književnom ili umjetničkom izrazu uopće koji u sebi sadrži odgojnu poruku...

Razine kontinuuma: 1. Informativni domet znanja

2. Odgojna dimenzija znanja

3. U znanju se potcrtava oplemenjujuća, nadahnjujuća dimenzija.

¹⁰⁵ Razvijanje modela tolerancije u socijalnom življenju. Indikatori: pri spominjanju osoba izvan porodičnog kruga (nastavnici, komšije, poznanici...) roditelji svjedoče korektnost i respekt prema njima, roditelji žive bogatstvo kulturnih interesa (praćenje pozorišnog repertoara ali i interes za pomoć čovjeku), pažnja i uvažavanje komšija, recipročne posjete pripadnicima drugih vjera prigodom vjerskih praznika...

Razine kontinuuma: 1. Slabo razvijen senzibilitet prema čovjeku

2. Prosječan senzibilitet za druge

3. Sistematsko građenje modela tolerancije

4. Prakticiranje vrijednosti tolerancije.

sugovornika svjedočili, naglašavaju važno mjesto vrijednostima poput diskretne solidarnosti, dobrote u međusobnom odnosu, što potvrđuje vitalno tradicijsko u onom segmentu prema kojem je činjenje dobra komplementarna razina rasta u vjeri. Razgovori su veoma precizno ocrtali model življenja s pripadnicima drugih konfesija, u kojem je drugi raspoznat kao poticaj za dodatno dobro a svoj identitet omeđen neprihvatanjem miješanih brakova. Ipak razgovori su nagovijestili da se još u prošlosti začelo reduciranje živog tradicijskog toka i transponiranje nadahnjujućih poticaja tradicijskog u deficitarnu 'pročitane znakove'.

Literarni diskurs mladih osigurao je projekcijsku dimenziju longitudinalnom uvidu u prirodu odgojnog uzora. Nagovijestio je neke od zapitanosti, dilema, gubljenja, ali i dubokih odgojnih tragova inspiriranih uzorom u porodici. I u tome je potvrda potrebe daljeg proučavanja porodičnog odgoja kod Bošnjaka.

Ambicija istraživanja da ono zadobije preskriptivni karakter u odnosu na mogućnost interveniranja u bošnjačkoj porodičnoj zbilji otvara potrebu njegovanja takvog odgojnog prostora u kojem će uzor inspiriran svojom autentičnošću posvjedočiti živu duhovnu potrebu. Bio bi to odgojni kontekst koji može osigurati kompetentno susretanje mladih koji potječu iz bošnjačke porodice sa ovovremenim.¹⁰⁶

Najprimjerenijim putem stjecanja uvida u pristup problemu odgojnog uzora u bošnjačkoj porodici čini se predstavljanje uvodnog dijela koji obuhvata značaj istraživačkog problema, definiranje temeljnih disertativnih pojmova, određenje cilja, zadataka, istraživačkih hipoteza, metoda i uzorka istraživanja.

Uvod u problem istraživanja

Česte su polemike o novim načinima, modelima odgoja u porodici. Mnogi osjećaju nostalgiju za patrijarhalnim porodičnim odgojem, rastu iščekivanja pred mogućnošću nuđenja efektivnijih odgovora u ovom području. Sve su to simptomatični znakovi određenog nemira, nesnalaženja i izvjesne nesigurnosti. Ovaj rad nužno je prevashodno razumijevati kao pokušaj otvaranja znanstvenog dijaloga o jednom specifičnom području (specifičnom po svojim odgojnim potrebama) - odgoju u bošnjačkoj porodici.

Značajnost porodice u razvoju osobe je često isticana misao, oko koje postoji slaganje među različitim pristupima istraživanja porodice (pedagoški, psihološki, antropološki, sociološki). Među varijablama porodičnog djelovanja na dijete posebno su istraživana životna pozadina roditelja, karakteristike sadašnje porodične situacije, sastav porodice, lične karakteristike roditelja, karakter roditeljskih stavova upravljenih prema djetetu, otvoreni oblici roditeljskog ponašanja, priroda odnosa među braćom i sestrama, otvoreno ponašanja djeteta prema drugim članovima porodice, osobne karakteristike djeteta i dijete izvan porodice.¹⁰⁷ Postoje istraživačke studije u kojima je model djetetove identifikacije s roditeljem korišten u svrhu povezivanja porodičnih varijabli s varijablama djetetove osobe (Aronfreed, 1955; Altucher,

¹⁰⁶ Napomena: Većina zabilješki na kraju stranice u dosadašnjem dijelu rada u toku izlaganja ekspozice imala je karakter multimedijalne projekcijske pozadine rečenom.

¹⁰⁷ Prema Hofman, Lipit, Priručnik o istraživačkim metodama dečijeg razvoja, Beograd, 1969, str. 865-919

1956; Kohn, Klausen, 1956; Kenkel, 1956; Hoffman 1960...)¹⁰⁸ Ono što je uvezujuća nit ovih studija jeste potvrđivana ili opovrgavana pretpostavka da priroda djetetove percepcije odnosa autoriteta između roditelja utječe na izbor djetetovog identifikacijskog modela, a što potom biva internalizirano kroz osobine djetetove osobe, mehanizme prilagođavanja i sl. Uvid u postojeće empirijske nalaze porodičnog formativnog utjecaja bio nam je značajan u metodološkom smislu - kao mjera zalaženja u dubinu interpretacije empirijskih rezultata, dakle, bez velikih 'uzročnih skokova' u kojima posredne etape nisu operativno određene, ali i kao potvrda teorijske utemeljenosti odabranog problema. Ne nalazimo u literaturi istraživačke studije koje su orijentirane ka sadržajnoj dimenziji porodičnog identifikacijskog modela.

Vrijednosno neutralan, pozitivistički pristup izmiče pred vrijednosno angažiranim sagledavanjem problema, što kreira bolje pretpostavke pozitivnim pomacima u praksi. «Usmjeravanje i danas, kao i prije, iziskuje djelovanje. Ali ono se sada razdvaja u racionalno posredovanje različitih tehnika i iracionalni izbor tzv. vrijednosnih sistema. Cijena ekonomičnosti u izboru sredstava je oslobođeni decizionizam u izboru vrhovnih ciljeva.»¹⁰⁹ Jer uvidi u istraživački problem trebali bi zadobiti preskriptivni legitimitet u odnosu na odgojnu praksu u bošnjačkoj porodici. Upravo porodica uvodi dijete u socijalne i kulturne norme: ona se doživljava kao temeljni socijalni i emocionalni model ljudskog suživota uopće. Mlada osoba suočena sa pluralizmom pripadnosti, svijetom koji nudi i međusobno najudaljenije izbore, treba umjeti donositi odluke. Da li će umjeti napraviti pravi izbor zavisi i od toga da li je odgojni uzor u porodici bio u funkciji njenog osobnog rasta. Islamska misao zastupa pojam osobnog rasta koji priznaje da postoji iznad nas i iznad svega što u svijetu postoji nešto neizmjereno, nešto nerazlučivo, pred čim smo potaknuti na klanjanje, želimo li sami sebe ostvariti. Ovako uređen pojam osobnog rasta potrebno je razlikovati od pojma osobnog rasta u kontekstu sekulariziranog svjetonazora koji je niknuo na pobuni protiv Boga i sam sebe proglasio najvišim kriterijem.

Moguće je napraviti paralelu s izvorištima multikulturalnosti u tradicijskom i suvremenom jeziku. Razlozi multikulturalnosti u suvremenom svijetu su u ideji sebstva, a u tradiciji to je Božija volja, svetost, i postupiti drukčije je grehota.¹¹⁰

Ovo doba karakterizira individualistička atomizacija sistema značenja u kojoj je smisao teško pronaći. Društvene promjene dešavaju se brzo, naglašena je pojava pokretnosti i prostorne neograničenosti izazvana razvojem komunikacija, što porađa čovjekovo osjećanje nesigurnosti. Suvremeno doba kompenzira izgubljeno poimanje značenja i osjećanje smisla i sigurnosti svojim paradoksalnim rješenjem: homogeniziranjem, prisilnim ujednačavanjem. Homogenizira

¹⁰⁸ Aronfreed i Altucher pokušavaju da nađu odnos između dječijeg opažanja autoriteta u odnosu između muža i žene i podjele funkcija među njima te seksualne identifikacije muške djece, ali se rezultati istraživanja doimaju neubjedljivim.

Empirijska studija Kohna i Klausena ukazuje na to da dječaci više vole dominantnog roditelja a djevojčice nedominantnog.

Hoffman tvrdi da je odnos između muža i žene važna varijabla u dječijem razvoju. Odnosi između roditelja uče djecu muškoj i ženskoj ulozi te njihovom međusobnom odnosu.

U metodološkom smislu mnogo je prigovora mjerenju autoriteta. Kenkel je razvio zanimljivu tehniku mjerenja autoriteta u porodici. Od bračnih parova se tražilo da pretpostave da su dobili na poklon 30 dolara i da se kroz diskusiju odluče kako da potroše taj novac. Autoritet se mjeri stavkama koje se prihvataju na prijedlog jednog od supružnika.

¹⁰⁹ Habermas, J. Theorie und Praxis, Berlin, 1969, str. 242.

¹¹⁰ Prema isječku iz razgovora s prof. Rusmirom Mahmutćehajićem (Razgovor u cjelini u: Rezultati istraživanja i njihova interpretacija)

se način života i oblik trošenja, homogeniziraju se pojedinačne i grupne težnje i vrhunskim kvalitetom življenja proglašava se hedonizam. Sve što biva predloženo kao sveopća istina tumači se dogmatskim, autoritarnim, suprotno pluralizmu koji se brani kao nepogrješivo mjerilo.

Tradiciji je imanentna univerzalno važeća Istina. “Nijedno tumačenje Istine u svijetu mnoštva i kretanja ne može biti istovjetno s njom. Ta tvrdnja je temelj čiste umnosti, a njezino obrtanje – temelj preovlađujućeg shvaćanja čovjeka i svijeta u suvremenome dobu. Obrtanje se sastoji u tome da se uvjetnost pokazanja Istine u svijetu pojedinačnosti poistovijeti s uvjetnošću same Istine.”¹¹¹ (Tradiciju valja razlikovati od pojma tradicionalizam koji označava sitničavo, bahato i ukočeno pristajanje uz nekadašnje predaje, što usporava ozbiljno suočavanje sa izazovima vremena.)¹¹²

U ovom istraživanju se naglašava distinkcija među pojmovima tradicija i tradicionalizam, pri čemu se prema pojmu tradicije određujemo afirmativno, a prema pojmu tradicionalizma – negativno.

Pogled u bošnjačku prošlost, osjećanje sadašnjosti, izazvali su potrebu za izučavanjem porodičnog uzora. Bošnjačka nesnalaženja, gubljenje sebe jednako kao i arhaična projiciranost u prošlost, deficijentni su, krivi odgovori vremenu u kojem je nužno osigurati trajanje. Nerazumijevanje tradicijskog mjerom njegove inspirativnosti i vitalnosti, kao i zabluda o suvremenom kao o najboljem odgovoru jer se hronologijski dogodio posljednji, veoma ozbiljno se reflektira u porodičnom odgoju. Zbunjenost roditelja prenosi se na dijete, odmažući mu u zadobijanju identiteta u kulturi kojoj pripada. Jer »kultura oblikuje um, osigurava oruđe kojim konstruiramo ne samo naše svjetove, već i razvijamo samo-koncepciju, te spoznajemo vlastite sposobnosti.«¹¹³

Koje vrijednosti svjedoči odgojni uzor u bošnjačkoj porodici? Konkretni kulturni kontekst, kontekst bošnjačke kulture (svojim običajima, obrascima kulturnog ponašanja, itd.) je stvaran, živi prostor čiji se dometi i ograničenja umijeća vođenja dijaloga uveliko projektuju u odgoju. Porodica okupljena oko svakodnevnih problema je “privilegiran” prostor traženju Božije prisutnosti upravo u toj svakodnevnici. Koliko su pri tome roditelji dosljedni i postojani u traženju odgovora u činjenici da Bog postoji? Da li su dosljedni u slijedenju kur'anske Upute koja potcrtava neodvojivost vjerovanja i činjenja? Da li je odgojni uzor u porodici stvaran na okrenutosti ka namjeri, nijetu postupka? Ili je uzor stvaran na navici brzog “prišivanja etiketa” dobro-loše, bez pomaganja djetetu da protumači situaciju i interesira se za nijet.

Koliko je vrijeme protumačeno kao ‘znak’ novom duhovnošću inspiriranog tradicijskog? Porodični odgoj posredstvom uzora koji je ‘ponuđen na uvid’ mladoj osobi je autentično utjelovljenje načina života neke kulture. On će odrediti djetetovo značenje kulture u kojoj je rođeno. Dijete posjeduje izrazitu predisponiranost za kulturu, iskazujući veliko zanimanje za aktivnosti svojih roditelja, pa i bez posebnih poticaja pokušava oponašati ono što vidi.

Ako je identitet mlade osobe uređen ‘plitkošću’, brzopromjenjivošću pripadanja, neostvarenim uvidom u pitanje smisla života, zatvorenosću u prezentizam kao domet svojih htijenja, da li je on u funkciji vitalnosti kulture?

¹¹¹ Rusmir Mahmutćehajić, *Paradigma Bosniae: locus at lotus*, Glasnik, Sarajevo, br. 1-2/1998.

¹¹² *Le Mond de l'education de la culture et de la formation*, Paris, 1998, str. 25.

¹¹³ Jerome Bruner, *Kultura obrazovanja*, Zagreb, 2000, str. 10.

Da li se tradicija oblikovala kroz dijalog univerzalnog-islamskog i posebnog-bošnjačkog? U tako nagoviještenom kontekstu, pojmovi islamske i bošnjačke kulture su nadopunjujući, jer je nemoguć automatizam u prenošenju jedne kulture u drugu, već se događa međusobno kompetentno susretanje.

Podrška nužnoj hrabrosti da se udaljimo od metodološkog 'jedinog pravog puta' trasiranog racionalističkim uzročno-posljedičnim pristupom problemu prepoznata je u Brunerovim¹¹⁴ sugestijama o usredsređenosti ka nalaženju smisla i korištenju metakognicije. Odatle proizlazi uvrštavanje u istraživački pristup problemu razgovora s Bošnjacima koji sobom svjedoče 'idealni' spoj tradicijskog i suvremenog. Kakav je porodični uzor koji je odgojio ono što smo prepoznali u ovim osobama: tradicijsko kao inspiraciju, vodič, kontekst koji življenju osigurava punoću, sigurnost, umijeće, vitalnost i uvid u ovovremeno-kompetentan da ponudi imponirajući odgovor?

Definiranje temeljnih disertativnih pojmova

Pojmovi koji određuju problem istraživanja su: odgojni uzor, porodica i Bošnjaci. Ove pojmove ćemo definirati dimenzijom njihovog sadržaja.

Šire shvaćeno, odgojni uzor je odgojni metod u porodici. Teorije socijalnog učenja pokazuju da se veliki dio učenja zbiva u interakciji pojedinca i socijalne okoline. Mladi se vrlo rado identifikuju sa psihološki značajnim osobama, pri čemu se uzori u toku razvitka ličnosti mijenjaju. Na razvoj ličnosti najznačajnije djeluju živi primjeri, osobe iz stvarnog života, i to svojom konkretnošću, ubjedljivošću, kompleksnošću. Odnos roditelja i djece je zbog svoje prirodosti kreativna mogućnost da se mladoj osobi ponudi odgojni uzor, kao uporište u njenom razvoju.

Odgojni uzor, uže shvaćeno, je činilac koji istovremeno određuje sadržaj, cilj i način izvođenja neke aktivnosti i služi kao standard za poređenje i ocjenjivanje svojstva i ishoda te aktivnosti. (Široj elaboraciji pojma odgojnog uzora posvećena je prva cjelina u okviru teorijske elaboracije istraživačkog problema.)

Porodica je društvena grupa, historijski promjenljivog oblika. Sa društvenog stanovišta, porodica vrši bitnu posredničku funkciju od koje zavisi društveno-kulturni kontinuitet, stabilnost, pa i opstanak svake društvene zajednice. Sa antropološkog stanovišta porodica je nezamjenljiva sredina za pravilno odrastanje osobe, što joj priskrbljuje značenje primarne društvene grupe. Odgojna praksa u okviru porodice ima više karakter spontanog procesa, a pojedinci u njoj stječu iskustva kroz neposrednu interakciju s drugima. Važan mehanizam porodičnog odgoja je identifikacija, možemo reći i najprisutniji mehanizam porodične psihosocijalne interakcije. Iako su porodični odnosi biološki utemeljeni, njihov kvalitet uveliko determiniraju i socio-kulturni činioci, što se najdirektnije prelama kroz odgoj u porodici. (Za definiranje pojmova odgojni uzor i porodica korištena je Pedagoška enciklopedija, 1989. godina)

¹¹⁴ Više u istom djelu, str. 99.

Bošnjaci su nacija u geopolitičkom smislu. Nacija je etnička grupa čiji osnovni elementi su: zajednički jezik, zajednička kultura, konstituirano nacionalno područje i zajednički životni interesi.¹¹⁵ Etnosociološka misao naciju / narod određuje kao zajednicu porijekla, jezika, kulture, interesa življenja, ili kao duhovnu zajednicu.

Karakterističan doživljaj etničkog za Bošnjake potkrepljujemo antropološkim uvidom: Među Bošnjacima je karakteristično da “zajednički identitet nije viđen kroz idiom zajedničke krvi i mita o zajedničkom korijenu, što se tako često priziva u diskursu o etničkom i nacionalnom identitetu drugih europskih naroda... Muslimani su govorili o svom kolektivnom identitetu u idiomu koji nije naglašavao porijeklo (‘eticitet’) i koji se, umjesto toga, usredsređivao na zajedničku sredinu, kulturne običaje, zajedničko osjećanje i zajedničko iskustvo. To što nisu toliko insistirali na porijeklu i ‘zajedničkoj krvi’ kao nečemu što definiše njihov ‘etnički identitet’, dijelom ih je isključivalo iz etno-nacionalističkog diskursa zasnovanog na tom načelu.”¹¹⁶

Značaj predmeta istraživanja

Naše vrijeme obilježilo je i napuštanje ideje progressa kao spiritus movensa čovječanstva. Nagovještaj ovakvom slijedu događanja bilo je pojavljivanje knjige 'Struktura znanstvenih revolucija', 1962. godine, čiji autor je fizičar Thomas S. Kuhn. Ideja razvitka znanosti viđena kao progres prema bolje provjerenim teorijama biva osporena. Otvara se prostor novim znanstvenim paradigmatama, a time i čovjekovim zapitanostima i dilemama koje će u traganju za odgovorima posegnuti i u 'do juče tabuizirana područja' (npr. Gdje potražiti odgovor na pitanje o životnom smislu?). Biva očiglednim da prenošenje odgojnih kompetencija s porodice na instrumentalne supstitute nije mladoj osobi osiguralo životna uporišta. Univerzalni pokušaji mladosti u samodefiniranju, partikularna, bošnjačka samotraganja urodiće samopronalaženjem ukoliko upravo porodica uspije oblikovati svoju autentičnu odgojnu ponudu.

Odabir istraživačkog problema motiviran je težnjom za stjecanjem uvida koji će omogućiti potpunije sagledavanje, tumačenje i usmjeravanje odgojnih procesa u bošnjačkoj porodici. Definirajući referentnim znanostima za postavljene istraživački problem, osim pedagogije, psihologije i sociologije, i teologiju promoviramo kao kompleksan pristup pedagoškim problemima koji poseže za elementima iz izvorno različitih znanstvenih diskursa. Dometi spoznatog o prirodi porodičnog odgojnog uzora kod Bošnjaka trebali bi biti poticaj budućim longitudinalnim istraživanjima bošnjačke porodice. Time je sukus znanstvenog značaja predmeta istraživanja orijentiran ka profiliranju praktičnog odgojnog djelovanja u bošnjačkoj porodici. Jer znanost se definira upravo i metodama intervencije.

Danas je aktualizirano pitanje odnosa između slobode i autoriteta u odgoju. Ono se najdirektnije odražava u porodičnom odgoju. Roditelji su bili odgajani u jednom vremenu potpuno drukčijem od današnjeg, u kojem oni odgajaju svoju djecu. Porodica traga za odgojnim

¹¹⁵ Ferdo Čulinović, Šta je nacija, Beograd, 1964, str. 4.

modelom koji će pomiriti tradiciju i suvremenost. Usmeravajući svoj interes ka prirodi odgojnog uzora u porodici, naslućujemo tanahni spoj autoriteta i slobode, spoj koji ovim pojmovima odriče odnos međusobne isključivosti i tretira ih u odnosu pozitivnog nadopunjavanja.

Cilj i zadaci istraživanja

Cilj istraživanja je otkriti i definirati pedagoške vrijednosti koje u sebi sadrži porodični odgojni uzor kod Bošnjaka. Odgovori na slijedeća pitanja pomoći će nam da dođemo do cilja: Kakav odgojni uzor nudi bošnjačka porodica mladima? Da li je odgojni uzor utemeljen na tradicijskim odgojnim vrijednostima? Na koji način je u bošnjačkoj porodici interpretirano suvremeno? Koje vrijednosti bošnjačke kulture su prisutne u porodičnom odgojnom uzoru?

- Uvidima u Kur'an i sunnet¹¹⁷, kao i u literaturu koja iz perspektive fine osjetljivosti za vrijeme pokušava odgovoriti na upit-kako danas govoriti o religiji, definirati tradicijske odgojne vrijednosti;
- Posmatranjem bošnjačke porodice utvrditi da li su tradicijske vrijednosti prisutne u odgojnom uzoru;
- Ispitati prirodu interpretacije suvremenog koja je kroz uzor transponirana u porodičnu odgojnu ponudu.

Generalna hipoteza istraživanja

Vrijednosti koje promiče odgojni uzor u bošnjačkoj porodici uvjetovane su relevantnim hipotetskim izvorima varijabiliteta¹¹⁸

Metode istraživanja

U ovom istraživanju korišten je metod teorijske elaboracije problema i metod terenskog posmatranja u kombinaciji sa survey-metodom.

¹¹⁶ Tone Bringa, *Biti Musliman na bosanski način*, Sarajevo, 1997, str. 46.

¹¹⁷ Predominacija islamskih izvora nikako ne znači redukcionistički pristup bošnjačkoj odgojnoj stvarnosti, već pozicioniranje Kur'ana i sunneta kao temeljne inspiracije oko koje je nastajala bošnjačka odgojna osobenost. Kao potkrepljenje ovako uređenom doživljaju egzistencijalne hijerarhije vrijednosti kod Bošnjaka neka posluži citat iz knjige, *Riječi kao boje zdjela*, u kojoj Rusmir Mahmutćehajić interpretira pjesničke sonete Skendera Kulenovića: "Pjesnik veli: 'Sve je moje iz Bosne...' i 'Bosna je sve što imam...' I bez tog svjedočenja Kulenovićevo pjesničko djelo omogućuje da se preko njega traga za odrazom Predanja koje je u Bosni kroz cijelu njezinu povijest objavljivano u različitim oblicima, ali nikada ne prekidajući jednu istu nit Istine, mudrosti Zakona. Iako je izvorna čistota govora mogla biti izobličena u zamračenom odnosu pojava i imena, svjetlost prvotnog savršenstva i njegove vječne mogućnosti nikada ne iščezavaju." str. 26.

¹¹⁸ Relevantni izvori varijabiliteta predstavljaju intervenirajuće varijable, dakle, one karakteristike porodice koje su u odnosu na definirani istraživački problem značajne i mogle bi se reflektirati kroz rezultate posmatranja. "Odgojna praksa je kompleksna, promjene su uvjetovane djelovanjem brojnih čimbenika koji i sami međusobno utječu jedni na druge. "Konig, Zedler, *Teorije znanosti o odgoju*, Zagreb, 2001, str. 83.

Metod teorijskog elaboriranja problema. Ovaj metod korišten je u toku izrade projekta, jer su definirani problem i istraživačke hipoteze proistekli kako iz osjetljivosti za odgojno-porodičnu praksu kod Bošnjaka tako i iz teorijskog uvida u područje porodičnog odgoja, te islamskog i uopće religijskog odgoja.

Prema kriteriju određenja dimenzija posmatranja (Brewer, Cranu, 1973.) korist ćemo polustrukturirano posmatranje u kojem je pored unaprijed određenih aspekata posmatranja (definirane liste s indikatorima posmatranja u koje se unosi prisutnost) moguće posmatrati i ono što nije unaprijed predviđeno protokolom.

Objektivnost posmatranja povećana je primjenom protokola posmatranja u kojem je razgraničeni faktografski i interpretativni aspekt. Protokol posmatranja je strukturiran nakon realiziranja teorijskih zadataka istraživanja, jer je to put za definiranje varijabli koje su relevantne za posmatranje prirode odgojnog uzora u bošnjačkoj porodici.

Kvalitativni fokusirani intervju je primijenjen kao put dobivanja iskaza Bošnjaka koji su prepoznati kao sugovornici prema kriteriju respekta i inspiriranosti tradicijskim kao i kompetentnog susreta sa ovovremenošću (selektivna recepcija suvremenog). Njihovi iskazi, svojom strukturom najbliži diskursu naracije, svjedoče postojanje odgojnog uzora u bošnjačkoj porodici.

Karakteristike uzorka istraživanja

Jedinica istraživanja je bošnjačka porodica. Bošnjačke porodice na području općine Travnik predstavljaju konačni osnovni skup na osnovu dostupnih podataka odgovarajućeg statističkog zavoda. Tako je određen tačan okvir izbora putem dokumenta u kojem su označene sve jedinice osnovnog skupa. Isti pokazatelji dozvoljavaju poznavanje i strukture osnovnog skupa. To uvjetuje primjenu stratificiranog uzorka. Stratum predstavlja jedan dio osnovnog skupa i njegova homogenost je veća od homogenosti čitavog osnovnog skupa i to upravo s obzirom na one karakteristike koje se ispituju.¹¹⁹

Slojevitost bošnjačke porodice i cilj konkretnog istraživanja uvjetovali su izbor slijedećih stratuma uzorka istraživanja:

Strukturalna obilježja porodice

Proširena porodica

Nuklearna / konjugalna porodica

Nepotpuna porodica

Sredinska tipologija porodice

¹¹⁹ Vladimir Mužić, Metodologija pedagoškog istraživanja, Sarajevo, 1997, str. 600.

Seoska porodica
 Prigradska porodica
 Gradska porodica

Razina obrazovanja roditelja

Četverorazredno osnovnoškolsko obrazovanje
 Osnovnoškolsko obrazovanje
 Srenjoškolsko obrazovanje
 Više i visokoškolsko obrazovanje

Ekonomsko stanje porodice

Stalni izvori prihoda, od ličnog rada
 Povremeni prihodi, od ličnog rada

Prihodi na osnovu pogibije člana porodice u ratu
 Svi članovi porodice nezaposleni
 Penzionerska primanja

Generacijska pripadnost porodice

Starija generacija
 Srednja generacija
 Mlađa generacija

Alokacija (određivanje broja jedinica osnovnog skupa koji će iz pojedinog stratuma ući u uzorak) je izvedena na slijedeći način:

Primijenjen je optimalni stratificirani uzorak. Polazi se od pretpostavke da što je stratum homogeniji, to će ga manji broj jedinica moći dovoljno pouzdano reprezentirati. Određujući na ovaj način broj jedinica iz pojedinih stratuma koje ulaze u uzorak, njihov odabir se vršio namjernim izborom, jer je istraživanje imalo karakter intezivnog “dubinskog” istraživanja.

Dr. Edina Vejo